

Universiteit
Leiden

The Netherlands

Droogte, aardbevingen en watersnood: De omgang met natuurverschijnselen, 1400-1800

Jensen, Lotte

Citation

Jensen, L. (2021). Droogte, aardbevingen en watersnood: De omgang met natuurverschijnselen, 1400-1800. *Leidschrift*, 36(februari: Veerkracht en kwetsbaarheid. Natuurverschijnselen in historisch perspectief), 7-16. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3448652>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

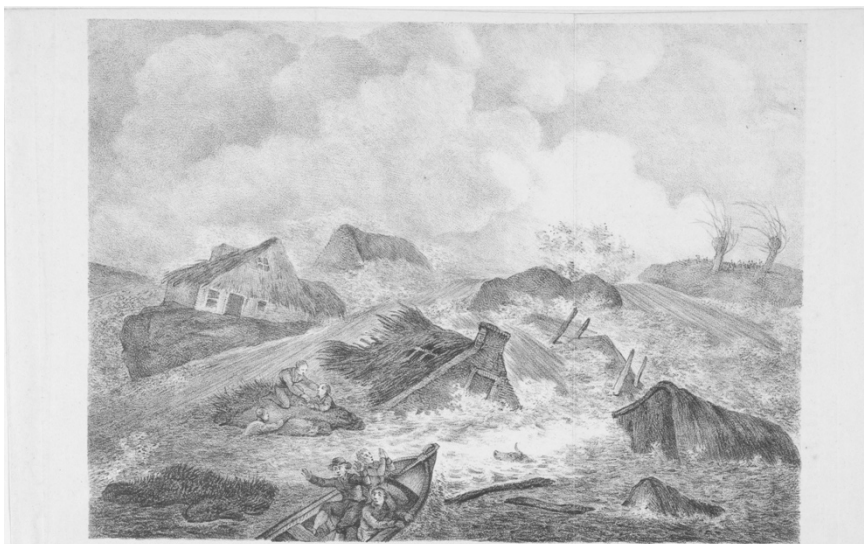
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3448652>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Droogte, aardbevingen en watersnood. De omgang met natuurverschijnselen, 1400-1800

Lotte Jensen

‘Wiens hart krimpt niet van weemoed als hij leest, dat een zoon, die zijnen vader, zijne moeder en zes broeders en zusters had zien verdrinken, 19 uren op een klein hoopje hooi, op den buik en met de handen en voeten in het water liggende, op de onstuimige golven werd rondgevoerd, terwijl twee echtgenooten, na het verliezen van moeder en zuster, gedurende 48 uren op een dergelijk vlot aan dezelve waren overgegeven?’ Dit dramatische tafereel is te vinden in de *Beschrijving van Overijssels watersnood in Februarij 1825*.¹ Op 4 en 5 februari 1825 raasde er een zware storm over Nederland met rampzalige gevolgen: hele gebieden rond de Zuiderzee werden overstromd. Vooral Friesland werd zwaar getroffen. In het hele land kwamen in totaal 380 mensen om het leven en er verdronken 16.700 runderen.²

Afbeelding 1. Abraham Vinkeles, *Doorbraak van de Kamperdijk*, 1825, Rijksmuseum Amsterdam.

¹ J. ter Pelkwijk, *Beschrijving van Overijssels watersnood, in Februarij 1825* (Zwolle 1826) v.

² F.D. Zeiler, ‘Ter Pelkwijk en het “Vaderlandsch gevoel”’ in: J. ter Pelkwijk, *Overijssels watersnood. Een heruitgave van het verslag van de ramp van 1825* (Kampen 2002), xi.

Auteur van *Beschrijving van Overijsels watersnood, in Februarij 1825* was Jan ter Pelkwijk, die als onderwijzer in Zwolle en lid van de Gedeputeerde Staten van Overijssel, de ramp van nabij had meegemaakt. Hij gaf een minutieuze beschrijving van het verloop van de gebeurtenissen in zijn gewest: per stad en dorp somde hij op aan welke gevaren de mensen waren blootgesteld. Het ene tafereel was nog hartverscheurender dan het andere: velen zagen hun dierbaren voor eigen ogen verdrinken. Maar er waren ook lichtpuntjes, zoals de huisgezinnen die ‘door eene wonderbare schikking der Voorzienigheid’ hun leven behielden en het bezoek van de kroonprins van Oranje aan het rampgebied.³

De ramp van 1825 paste in een reeks van grote overstromingen die het land in de voorbije eeuwen had getroffen. Ter Pelkwijk herinnerde de lezers aan de Allerheiligenvloed van 1570, de stormvloed van 1686, de Kersvloed van 1717 en de ‘geduchte’ overstromingen van 1775 en 1776.⁴ Die lijst kan gemakkelijk worden uitgebreid met honderden andere overstromingen: de bewoners van de Nederlandse kustprovincies en het rivierengebied ervoeren vaak dat ze in een kwetsbare delta leefden. De canon die historicus Jan Buisman samenstelde over extreem weer in Nederland spreekt boekdelen.⁵ Deze begint in 1421 met de Sint-Elisabethvloed en eindigt met de koude, witte winter van 2010. Wie al die stormen en watersnoden bij elkaar ziet, zou bijna denken dat het geen dag rustig weer was in Nederland.

Overstromingen komen ook ruimschoots aan bod in dit themanummer over natuurverschijnselen. Daarnaast wordt stil gestaan bij langdurige droogten, aardbevingen en orkanen. De centrale vraag luidt hoe bewoners van (de) Nederland(en) en de koloniën met dit soort extreme natuurfenomenen omgingen, die schade en doden tot gevolg hadden. Wat waren volgens hen de oorzaken van natuurrampen? Hoe verliepen de informatievoorziening en hulpverlening? En wat deden ze om toekomstige catastrofes te vermijden? Geografisch gezien dekken de bijdragen een breed terrein: de focus ligt op Nederland, maar tot 1579 hoorden de Zuidelijke Nederlanden daar ook bij, en vanaf de zeventiende eeuw de koloniën. Bovendien is er binnen dit nummer aandacht voor rampen die zich elders in Europa voltrokken, zoals de aardbeving van Napels in 1538 en Bern in 1584. Via de media kreeg het Nederlandse publiek dit soort nieuws ook mee, wat

³ Ter Pelkwijk, *Beschrijving*, 189.

⁴ Ter Pelkwijk, *Beschrijving*, 196-197.

⁵ Jan Wim Buisman, *Extreem weer! Een canon van weergalozes winters & zinderende zomers, hagel & hozen, stormen & watersnoden* (Franeker 2011).

soms leidde tot heftige debatten over de oorzaak ervan: ging de hand van God hierachter schuil, wilde Hij een specifieke groep in de samenleving straffen, of was er een natuurlijke oorzaak aan te wijzen?

Rampenonderzoek

Dit themanummer past in het onderzoeksterrein van de *disaster studies*. Binnen dit multidisciplinaire veld worden rampen vanuit allerlei perspectieven bestudeerd: economisch, geofysisch, sociaal, psychologisch, cultureel enzovoort. Gewoonlijk maken wetenschappers daarbij een onderscheid tussen rampen die zich in korte tijd en vaak onverwachts voltrekken, de *'rapid-onset disasters'* en de rampen die zich over een langere termijn uitstrekken, de *'slow-onset disasters'*.⁶ Denk bij de eerste categorie aan vulkaanuitbarstingen, aardbevingen, overstromingen en tsunami's en bij de tweede aan droogten en epidemieën. Daarbij dient echter te worden opgemerkt dat de scheidslijnen fluïde kunnen zijn: een overstroming kan op de lange termijn bijvoorbeeld tot hongersnood of ziektes leiden. Bovendien is een aardbeving een proces van langdurige verschuivingen van de aardkorst. Soms zijn die al vijfhonderd jaar gaande, voordat het tot een reactie aan de oppervlakte komt, zoals bij de aardbeving in Peru in 1970.⁷

Daarnaast wordt er verschil gemaakt tussen natuurrampen (*'natural'* of *'nature-induced disasters'*) en door de mens veroorzaakte catastrofes (*'man-made disasters'*). Bij het eerste valt te denken aan overstromingen en aardbevingen, bij het tweede aan oorlogen of natuurrampen als gevolg van een lekkende olietanker. Opnieuw geldt dat we de grenzen tussen beide soorten rampen niet moeten verabsoluteren, want die zijn lang niet altijd scherp te trekken. Denk bijvoorbeeld aan de huidige klimaatcrisis, waarbij CO₂-uitstoot als primaire oorzaak wordt beschouwd van de opwarming van de aarde, met alle gevolgen van dien (branden, zeespiegelstijging met overstromingen tot gevolg, heftigere weersveranderingen).

⁶ Christian Pfister, 'Learning from nature-induced disasters: theoretical considerations and case studies from Western Europe' in: Christoph Mauch en Christian Pfister, *Case studies towards a global environmental history*. Lenham 2009, 18.

⁷ Anthony Oliver-Smith, 'Peru's five hundred year earthquake: vulnerability in historical context' In: A. Varley (ed), *Disasters. Development and Environment* (London 1994), 31-38.

De laatste vijftien jaar is ook sprake van een groeiende belangstelling voor rampenstudies vanuit een historische invalshoek: hoe ging men vroeger om met rampen, en kunnen we daar wellicht ook iets van leren?⁸ Een handzaam overzicht van dit onderzoeksveld biedt *Disasters and History. The Vulnerability and Resilience of Past Societies* (2020).⁹ In dit handboek brengt een groep historici in kaart welke sociaal-economische gevolgen rampen hadden en hoe samenlevingen daarop anticipeerden en reageerden. Ze gebruiken de geschiedenis als een ‘laboratorium’, waaruit bepaalde patronen opdoemen. Centrale concepten daarbij zijn *vulnerability* (kwetsbaarheid) en *resilience* (weerbaarheid of veerkracht). Door economische en demografische gegevens door de eeuwen heen vast te leggen in een database, kan worden onderzocht welk type samenleving veerkrachtig was in tijden van rampspoed.

De auteurs merken daarbij terecht op dat we behoedzaam om moeten gaan met concepten als *vulnerability* en *resilience*. Sommige samenlevingen toonden zich in economisch opzicht weliswaar veerkrachtiger dan andere, maar dat gold niet voor kwetsbare groepen en individuen.¹⁰ Een samenleving mag zich als geheel dan relatief snel kunnen herstellen, voor slachtoffers en nabestaanden kunnen traumatische ervaringen diep ingrijpen. Door veerkracht te veel als het nastrevenswaardige, positieve doel te beschrijven, bestaat het risico dat te gemakkelijk aan de jarenlange doorwerking van rampen voorbij wordt gegaan, zowel op individueel als op collectief niveau.¹¹

⁸ Zie Gerrit Jasper Schenk, ‘Historical disaster Research. State of research, concepts, methods and case studies’, *Historical Social Research* 32:3 (2007), 9-31. Over de opmars van *historical disasters studies* met betrekking tot de Nederlandse geschiedenis, zie: Lotte Jensen, ‘De opmars van *disaster studies*. Nieuwe perspectieven in het rampenonderzoek’ in: Lotte Jensen (red.), *Crisis en catastrofe. De omgang met rampen in de lange negentiende eeuw*. Themanummer *De Moderne Tijd* 4 3/4 (2020) 147-164. Dit themanummer is ook als zelfstandige boekpublicatie verschenen: Lotte Jensen (red.), *Crisis en catastrofe. De Nederlandse omgang met rampen in de lange negentiende eeuw* (Amsterdam 2021).

⁹ Bas van Bavel e.a., *Disasters and History. The Vulnerability and Resilience of Past Societies* (Cambridge 2020).

¹⁰ Van Bavel e.a., *Disasters and History*, 37.

¹¹ Claude Gilbert, ‘Studying disaster: a review of the main conceptual tools’ in: *International Journal of Mass Emergencies and Disasters* 13:3 (1995) 231-240; Tim Soens, ‘Resilience in historical disaster studies: pitfalls and opportunities’ in: Martin Endress, Lukas Clemens, Benjamin Rapp eds., *Strategies, dispositions and resources of social resilience: a dialogue between medieval studies and sociology* (Wiesbaden 2020) 253-274.

Een belangrijke kanttekening is dat vulnerability en resilience in het bovengenoemd handboek vanuit een economische visie worden beschouwd, terwijl er vele andere invalshoeken mogelijk zijn. De laatste jaren is bijvoorbeeld vast komen te staan dat ook culturele aspecten een belangrijke rol spelen in de omgang met natuurverschijnselen en -rampen. Daarbij moet bedacht worden dat ‘cultuur’ ook weer vele verschillende invullingen kent. Ik noem er hier drie (die in ieder willekeurig woordenboek in allerlei varianten terug te vinden zijn): het geheel aan gewoontes en praktische gebruiken dat kenmerkend is voor een bepaald volk, religieuze denkbeelden in een samenleving en de normen en waarden die daaruit voortvloeien en kunstuitingen in de breedste zin van het woord (literatuur, muziek, schilderkunst, architectuur enzovoort).

Om met de eerste subbetekenis van praktische gebruiken en gewoontes te beginnen: de historicus Gregg Bankoff heeft in zijn studie *Cultures of Disaster* (2003) laten zien dat veerkracht sterk afhankelijk is van culturele gewoontes en tradities.¹² Zo hebben de bewoners van de Filipijnen een eigen ‘rampcultuur’ ontwikkeld die er op gericht is te leren leven met de permanente dreiging van natuurrampen: overstromingen, aardbevingen en orkanen komen daar zo vaak voor, dat ze hun samenleving en praktische handelwijzen daar op hebben afgestemd. De milieuhistorica Petra van Dam heeft betoogd dat Nederlanders daarentegen in een ‘risicocultuur’ leven, omdat zich daar minder vaak extreme natuurfenomenen voordoen. Ze leggen de focus vooral op het minimaliseren van materiële schade bij eventuele overstromingen, bijvoorbeeld door woningen en kerken op verhogingen te bouwen.¹³

De begrippen ‘rampcultuur’ en ‘risicocultuur’ krijgen bij Bankoff en Van Dam een overwegend praktische invulling: ze verwijzen naar de strategische gewoontes en tradities die mensen ontwikkelen in reactie op de natuurlijke omstandigheden waarin ze leven. ‘Cultuur’ kan echter ook andere connotaties hebben. Zo kan het begrip verwijzen naar religieuze opvattingen die bepalend zijn voor het handelen en denken van mensen. Al eeuwenlang spelen godsdienstige rituelen en denkbeelden een rol in de omgang met natuurverschijnselen. Om schokkende gebeurtenissen, zoals aardbevingen of overstromingen, te verklaren verwezen mensen meestal naar Gods invloed. Een zeventiende-eeuwse Haarlemse predikant schreef bijvoorbeeld dat God

¹² Gregg Bankoff, *Cultures of disasters. Society and natural hazard in the Philippines* (London/New York 2003).

¹³ Petra van Dam, *De amfibische cultuur. Een visie op watersnoodrampen* (Amsterdam 2010).

de mensen in de Nederlandse Republiek vooral straffe met overstromingen, omdat dit element het meest voorradig was in ‘dese leege waterachtige Landen’.¹⁴ Deze providentiële vorm van denken was wijdverbreid in het vroegmoderne Europa en kent vele varianten. Soms werden natuurverschijnselen gezien als de voorbode van het einde der tijden, andere keren werden ze opgevat als een waarschuwing dat de zondige mens zijn leven moest beteren.¹⁵

Over de juiste interpretatie van ontwrichtende natuurverschijnselen ontspannen zich soms de heftigste debatten. De aardbeving van Lissabon van 1755 is een treffend voorbeeld: er volgden talloze ‘geestelijke’ naschokken, waarin de oorzaken van de ramp ter discussie stonden. Dat was vooral te danken aan het werk van de wijsgeer Voltaire, die in 1759 zijn internationale bestseller *Candide ou l’optimisme* publiceerde. Daarin speculeerde hij openlijk over de religieuze betekenis van deze verwoestende gebeurtenis: waarom zouden we het bestaan van een God moeten accepteren die zoveel dood en verderf zaaide? Had dit alles wel een hogere bedoeling of lagen er louter natuurlijke oorzaken aan deze catastrofe ten grondslag? Met zijn kritische blik gaf hij een stevige impuls aan de godsdienstige en wijsgerige debatten van zijn tijd. Het providentiële denken bleef desalniettemin dominant, zoals ook blijkt uit de Nederlandse reacties op de ramp.¹⁶ Religieuze rituelen, zoals het organiseren van nationale bededagen, bleven dan ook nog lange tijd gemeengoed na ontwrichtende natuurverschijnselen, zoals hevige overstromingen of mislukte oogsten.¹⁷

Dat neemt niet weg dat er gelijktijdig ook altijd niet-religieuze en alternatieve verklaringen hebben gecirculeerd. De historica Raingard Esser wijst erop dat we wellicht een vertekend beeld hebben van de vroegmoderne omgang met rampen, omdat we dat overwegend op theologisch gekleurde

¹⁴ Jacob van Oudenhoven, *Antiquitates Cimbricae Renovatae, Dat is, vernieuende oudtheden der Cimbren. Of een raer Verhael van de Cimbren en de Cimbersche Vloet. Ende Van 't hoogh Water 1681. en hoogen Vloet van den 26. January. 1682.* Haerlem 1682, *3.

¹⁵ Zie bijvoorbeeld Monica Juneja and Franz Mauelshagen, ‘Disasters and Pre-Industrial Societies: Historiographic Trends and Comparative Perspectives’, *Medieval History Journal* 10:1-2 (2007) 16-21.

¹⁶ Zie Jan Wim Buisman, *Tussen vroomheid en Verlichting. Een cultuurhistorisch en – sociologisch onderzoek naar enkele aspecten van de Verlichting in Nederland (1755-1810)*, dl.1. (Zwolle 1992) 79-108.

¹⁷ Over rituelen en bededagen na rampen, zie Adriaan Duiveman, ‘Praying for (the) Community: Disasters, Ritual and Solidarity in the Eighteenth-Century Dutch Republic’, *Cultural and Social History* 16:5 (2019) 543-560.

bronnen baseren. Ze laat op basis van zeventiende-eeuwse gedrukte regionale kronieken zien dat overstromingen niet als abrupte interrupties van het dagelijkse bestaan werden beschreven, maar dat er lessen werden getrokken uit eerdere dijkdoorbraken. Veerkracht betekende: aanpassingen doen om toekomstige calamiteiten te voorkomen.¹⁸ De historicus Adam Sundberg heeft laten zien dat er naast providentiële verklaringen ook ruimte was voor ‘institutional responses’ en ‘technocratical solutions’. Hij beschrijft onder meer hoe na de Kerstvloed van 1717 met man en macht aan een verbetering van het dijkenbestel werd gewerkt en hoe dankzij wetenschappelijke kennis en technologische vooruitgang een einde kwam aan de paalwormplagen.¹⁹

Al deze natuurverschijnselen en rampen vonden ook hun weg naar de media. Dat brengt me op de derde invulling van ‘cultuur’, namelijk de kunstuitingen die naar aanleiding van natuurverschijnselen door de eeuwen heen zijn gemaakt. Denk bijvoorbeeld aan schilderijen, liederen, gedichten, prenten, toneelstukken, romans en beeldende kunst. In een artikel uit 2018, getiteld ‘Art and the Mediatization of Disaster Experiences’, onderscheidt de historicus Gerrit Jasper Schenk vier functies die kunstobjecten vervullen in de verwerking van rampspoed.²⁰ Ten eerste hadden ze een communicatieve functie: ze verspreidden het nieuws over bredere groepen van de samenleving. Zeker in de vroegmoderne samenleving, toen lang niet iedereen kon lezen en schrijven, vormde bijvoorbeeld het lied een belangrijk medium om mensen te informeren.²¹ Ten tweede zijn culturele uitingen van belang voor de cognitieve verwerking: ze reiken allerlei morele, religieuze en historische kaders aan waarmee rampen geïnterpreteerd kunnen worden. Dergelijke media weerspiegelden niet alleen de ideeën die in een samenleving circuleerden, maar gaven er ook richting aan door expliciet te benoemen welke lessen het publiek uit rampen diende te trekken. Ten derde is er een

¹⁸ Raingard Esser, ‘Ofter gheen water op en hadde gheweest’. Narratives of Resilience on the Dutch Coast in the Seventeenth Century’, *Dutch Crossing* 40: 2 (2016) 97-107.

¹⁹ Adam Sundberg, *Floods, Worms, and Cattle Plague. Nature-Induced Disasters at the Closing of the Dutch Golden Age, 1672-1764* (Dissertation, University of Kansas, 2015) 94-156.

²⁰ Gerrit Jasper Schenk, ‘Images of Disaster: Art and the Medialization of Disaster Experiences’ in: Kondo Kenichi e.a. eds., *Catastrophe and the power of art*. Catalogue Mori Art Museum (Tokyo 2018) 145-149.

²¹ Zie hiervoor: Lotte Jensen, ‘Disaster upon disaster inflicted on the Dutch. Singing about natural disasters in the Netherlands, 1600-1900’, *BMGN-Low Countries Historical Review* 134:2 (2019) 45-70.

sociale functie: kunstuitingen kunnen als een middel dienen om collectieve gevoelens van angst en rouw een plaats te geven, bijvoorbeeld wanneer ze aanzetten tot empathie met de getroffen en of wanneer ze als gedenkteken voor een bepaalde traumatische gebeurtenis fungeren. Ten slotte vervullen ze ook nog een esthetische rol. Esthetiek kan bijdragen aan het effect dat kunstwerken kunnen bewerkstelligen: een boodschap kan immers krachtiger overkomen, wanneer er sprake is van schoonheid of ontroering. Kunst appelleert verder aan de menselijke fascinatie voor het huiveringwekkende, waarbij huiver en genot samen kunnen gaan, aldus Schenk. Dat zien we ook terug in de talloze culturele verbeeldingen rondom Nederlandse stormen en watersnoodrampen. Momenteel wordt daar binnen het door NWO gefinancierde Vici-project 'Dealing with disasters. The shaping of local and national identities, 1421-1890', dat aan de Radboud Universiteit Nijmegen wordt uitgevoerd, onderzoek naar gedaan.²²

De omgang met rampen in Nederland en de koloniën

Om te begrijpen hoe mensen omgingen met natuurverschijnselen door de eeuwen heen en welke vormen van veerkracht daarbij tot uiting kwamen, is het van belang om met de hierboven genoemde verschillende culturele dimensies rekening te houden, variërend van praktische gewoontes tot religieuze rituelen en culturele kunstvormen. In dit themanummer komen we al die vormen tegen.

Twee bijdragen concentreren zich hoofdzakelijk op de praktische omgang met natuurverschijnselen: welke culturele gebruiken kwamen tot uitdrukking? Daniel Moerman gaat in op de vraag welke praktische maatregelen stedelijke samenlevingen in de vroegmoderne Nederlanden troffen in periodes van droogte. Hij concentreert zich op de vroege jaren 1470 en de 'megadroogte' van 1540, die heel Europa teisterde. Droogte leidde niet alleen tot waterschaarste, maar ook tot sprinkhanenplagen, mislukte oogsten en toename van ziektes als de pest, pokken en dysenterie. Ook de kans op branden nam toe. In reactie op dit soort ervaringen ontwikkelden stedelijke samenlevingen praktische strategieën, zoals het voorkomen van brandhaarden en het opslaan van water voor noodgevallen. Daarnaast

²² Zie www.dealingwithdisasters.nl. Voor de uitgangspunten van dit onderzoek, zie Lotte Jensen, *Wij tegen het water. Een eeuwenoude strijd* (Nijmegen 2018).

speelden religieuze rituelen echter ook een rol: om de mentale veerkracht hoog te houden werd gezamenlijk gebeden.

Sander ten Caat bestudeert de ‘rampcultuur’, zoals die in de tweede helft van de achttiende eeuw in de Cariben ontstond. De bewoners hadden vaak te maken met stormen en droogten, wat tot spanningen kon leiden. Ten Caat bespreekt de houding van de Nederlanders na heftige orkanen bij Saba, Sint-Maarten en Sint-Eustatius in 1772 en 1780. Beide keren smeekten de bewoners bij de Compagnie en de commandeurs om hulp, maar van gemeenschapszin leek geen sprake. Door het gebrek aan hulp vanuit de WIC deden de Nederlanders na orkanen veelvuldig een beroep op de diensten die Fransen, Britten en Spanjaarden aan de naburige eilanden verleenden. Zo maakten de Nederlanders daar veeleer deel van een internationale dan een nationale rampengemeenschap.

De religieuze omgang met rampen komt ter sprake in de bijdrage van Marieke van Egeraat. Zij onderzoekt de Nederlandse omgang met aardbevingen in de zestiende eeuw aan de hand van twee typen bronnen: pamfletten en handgeschreven kronieken. Aardbevingen waren weliswaar een uitzonderlijk verschijnsel, maar buitenlandse bevingen werden soms tot in de Nederlanden gevoeld. Bovendien kregen de bewoners via de nieuwskanalen ook mee welke aardbevingen in het buitenland hadden plaatsgevonden. Van Egeraat betoogt dat auteurs meestal een bovennatuurlijke ofwel religieuze verklaring hanteerden. Pamflettisten grepen de gebeurtenissen vaak aan om religieuze meningsverschillen uit te vechten. Natuurlijke verklaringen die teruggingen op Aristoteles waren in de minderheid, en als ze al geopperd werden, dan was het meestal om daar afstand van te nemen.

Lotte Jensen kijkt ten slotte naar de culturele verbeelding van overstromingen in de tweede helft van de achttiende eeuw. Er bestond een bloeiende traditie van ‘watersnoodliteratuur’, die tot doel had in te werken op het gemoed van de lezers. Auteurs, soms zelf ooggetuige van een ramp, wilden op die manier aansporen tot religieus besef en solidariteit. Retorische middelen en overdrijving waren daarbij hulpmiddelen. Dat maakt dit soort gelegenheidsgedichten weliswaar minder geschikt als historische bron, maar ze vertellen ons des te meer over de manieren waarop rampen in het verleden werden verwerkt. Tegelijkertijd doen ze ons beseffen dat het ook in de als meer neutraal beschouwde gedenkboeken en kronieken wemelde van de stijlfiguren. Zowel poëtische rampverslagen als gedenkboeken boden daarmee een door taal gestileerd venster op de werkelijkheid.

Tezamen geven deze bijdragen inzicht in de manier waarop mensen vroeger met extreme natuurverschijnselen omgingen. Natuurlijk is er veel veranderd door de eeuwen heen, maar verrassender is misschien wel hoe groot de continuïteiten zijn: sommige culturele praktijken leven voort tot op de dag van vandaag en hebben diepe sporen getrokken in onze omgang met natuurfenomenen. We worden nog steeds getroffen door dreigende overstromingen of periodes van grote droogte, en we hebben nog steeds de behoefte om uiting te geven aan ons gemoed in de vorm van religieuze rituelen of culturele verbeeldingen. Ik sluit daarom af met de laatste strofe uit het gedicht 'Nattigheid' van Ester Naomi Perquin, dat over de langdurige droogte van de zomer van 2018 gaat:

De sloot spuugt gaargekookte eenden uit. Onzichtbaar leven stinkt en
woekert aan de kant. En vannacht staan de boeren op, sjouwen
langs akkers, houden de zonsopkomst tegen – bidden
tegen de statistieken in. Grote weerman, aarde die
ons kostbaar is, geef ons heden regen.²³

²³ Ester Naomi Perquin, 'Nattigheid',
<https://www.dichterdesvaderlands.nl/gedicht/nattigheid/>, geraadpleegd 10
november 2020.